

*Beata Grochala**

METAJĘZYK W WYBRANYCH PODRĘCZNIKACH DO NAUCZANIA JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO

Słowa kluczowe: metajęzyk, podręczniki do nauczania języka polskiego jako obcego, terminologia gramatyczna

Streszczenie. W artykule dokonano przeglądu definicji metajęzyka i metatekstu. Przyjęto, że jest to opis języka za pomocą tego języka. Następnie poddano analizie wybrane podręczniki pod kątem obecności wyrażen metajęzykowych. Przyjęto perspektywę genologiczną – podręcznik traktowany jest jako gatunek tekstu, a badano elementy należące do aspektu stylistycznego i poznawczego.

1. METAJĘZYK – PRZEGLĄD DEFINICJI

Artur Wiśniewski w artykule zatytułowanym *Kilka uwag na temat obiektów odniesienia wyrażenia metajęzyk* zwraca uwagę, że „używanie nazwy *metajęzyk*, bez określenia konwencji wyznaczającej sposób rozumienia pojęcia język, może prowadzić do nieporozumień” (Wiśniewski 2014, s. 73). Aby takowych niejasności uniknąć, poniżej przedstawiono przegląd najważniejszych ujęć metajęzyka i metatekstu. Na koniec rozważań teoretycznych zaprezentowano definicję przyjętą w niniejszym artykule.

Pojęcie *metajęzyk* wywodzi się z logiki, a jego klasyczna definicja, zawarta m.in. w podręczniku autorstwa Zygmunta Ziemińskiego, brzmi: „język, w którym formułuje się wypowiedzi o wypowiedziach sformułowanych w języku niższego stopnia” (Ziemiński 1998, s. 18). Badacz wypowiedzią metajęzykową nazywa m.in. język prawniczy (w którym formułowane są wypowiedzi o normach prawnych) w stosunku do języka prawnego (język, w którym formułowane są

* beatag@uni.lodz.pl; Katedra Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

akty prawodawcze). Autorki *Małego słownika terminów teorii tekstu* zwracają uwagę, że językoznawstwo zaadaptowało ten termin, wprowadzając dodatkowo takie określenia jak: metatekst, funkcja metatekstowa, wyrażenia metatekstowe (metaoperatory) itp. (Wyrwas, Sujkowska-Sobisz 2005, s. 105).

Próbie połączenia koncepcji logiki i językoznawstwa stanowią rozważania Johna Lyonsa. Wprowadza on jako korelatywne wobec siebie terminy *język przedmiotowy* i *metajęzyk*: „(...) język opisywany nazywamy przedmiotowym, a język używany do formułowania twierdzeń opisowych – metajęzykiem” (Lyons 1984, s. 15). W skład metajęzyka „wchodzą z reguły nazwy elementów języka przedmiotowego (wyrazów, głosek lub liter itd.), a ponadto pewna liczba terminów służących do opisywania relacji między tymi elementami, sposobów ich łączenia w grupy i zdania itd.” (Lyons 1984, s. 15).

Wśród polskich lingwistów zajmujących się metajęzykiem trzeba wymienić przede wszystkim Annę Wierzbicką. Wskazała ona na metatekst w aspekcie semantycznym – na wieloraką heterogeniczność tekstów, w których tekst właściwy splata się z tekstem metatekstowym (Wierzbicka 1971, s. 121). Pochodną tej koncepcji jest m.in. stanowisko Macieja Grochowskiego, który utożsamia metajęzyk z językiem semantycznym (językiem reprezentacji semantycznej) i traktuje jako „specjalnie zbudowany przez badacza system środków, składający się (...) ze słownika i gramatyki, za pomocą którego można byłoby opisywać znaczenie wyrażen języków naturalnych (...)” (Grochowski 1982, s. 58). Anna Duszak konstatuje, że metatekst to termin niejednoznaczny, który może być wykorzystywany do analiz różnego typu zjawisk językowych (Duszak 1998). Zdaniem badaczki należałoby mówić o metadyskursie, co pozwoliłoby na wskazanie dwóch podstawowych funkcji wskaźników metatekstowych. Pierwsza dotyczy sytuacji, kiedy „tekst mówi o sobie”, a więc kiedy wyrażenia tekstowe odnoszą się do tekstu implicite (...). Jest to ten typ metatekstu, który pomaga odbiorcy poruszać się w przestrzeni tekstowej (...)” (Duszak 1998, s. 135–136). Z drugiej strony pojawia się „metadyskursywne znaczenie interpersonalne, kiedy to poszukuje się metatekstowych wykładników zjawisk takich, jak stosunek piszącego do własnej wiedzy, jego stan emocjonalny czy też jego postawa względem odbiorcy” (Duszak 1998, s. 136).

Szerokie podejście nie tyle do samego metajęzyka, ile metainformacji prezentuje Bożenna Bojar (Bojar 1991). Za Henrykiem Greniewskim (Greniewski 1963) definiuje ona metainformację jako „informację o informacji” (Bojar 1991, s. 93). W tym ujęciu jest to zjawisko bardzo szerokie, obejmujące swym zasięgiem wszystkie płaszczyzny języka od suprasegmentalnej do tekstowej. Skutkuje to rozszerzeniem zagadnień metajęzykowych nie tylko na informacje dotyczące opisu języka, ale i na zagadnienia związane z „ukrytym”, bo nie wyrażonym wprost, przekazywaniem informacji za pomocą wszelkich środków, których dostarcza język naturalny. Jest to koncepcja interesująca, nawiązująca do teorii cza-

sowników performatywnych J. Austina (Austin 1993), jednak zastosowanie jej do badania podręczników do nauczania języka polskiego jako obcego, a tym samym przeniesienie na grunt glottodydaktyczny, wydaje się nietrafione, zwłaszcza jeśli mowa o poziomach A i B. Są to bowiem poziomy „dosłowności” komunikacyjnej, a nie ukrytych sensów.

W zaprezentowanych poniżej badaniach przyjęto definicję metatekstu za *Małym słownikiem terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*: „tekst realizujący metajęzykową funkcję języka – służy do opisu języka przy użyciu języka. Charakter metatekstowy (czasem zamiennie: metajęzykowy) ma określenie statusu gramatycznego każdego elementu językowego. Metatekstem jest przede wszystkim terminologia gramatyczna (...)” (Skudrzykowa, Urban 2000, s. 98–99).

2. PODRĘCZNIK JAKO GATUNEK

Celem artykułu jest analiza wybranych podręczników do nauczania języka polskiego jako obcego pod kątem obecności terminologii gramatycznej. Reprezentowane podejście badawcze traktuje podręcznik jako gatunek tekstu w obrębie dyskursu dydaktycznego¹. Za Jolantą Nocoń definiuję go jako „zapis pewnej koncepcji metodycznej, [który] pomaga zorganizować proces dydaktyczny, dobiera i porządkuje treści, układa je w kolejne sekwencje (...)” (Nocoń 2009, s. 45). Badaczka analizuje podręczniki zgodnie z koncepcją gatunku Marii Wojtak (por. m.in. Wojtak 2004), wskazując na aspekt pragmatyczny, poznawczy, strukturalny i stylistyczny. Dla przeprowadzonych poniżej obserwacji najistotniejszy będzie aspekt poznawczy i stylowejęzykowy, ponieważ te dwie perspektywy badawcze pozwolą na ogląd poleceń pod kątem obecności w nich metajęzyka. Należy podkreślić, że analizy mają charakter czysto teoretyczny i włączają się w badania genologiczne nad dyskursem dydaktycznym. Wnioski z poczynionych rozważania mogą stać się przyczynkiem do dalszych analiz, a także do badań jakościowych wśród użytkowników analizowanych podręczników (zarówno uczniów, jak i nauczycieli), zmierzających do weryfikacji postawionych hipotez dotyczących obecności metajęzyka w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego.

J. Nocoń zwraca uwagę, że styl podręcznika kształtuje się w sytuacji konfliktu między terminologią specjalistyczną a możliwościami poznawczymi uczniów (Nocoń 2009, s. 53). Wojciech Kojs postuluje, aby używać nie tylko słów o cha-

¹ Dyskurs dydaktyczny rozumiem za J. Nocoń jako „dyskurs zinstytucjonalizowany, dokonujący się w zorganizowanych formach edukacji (w procesie nauczania – uczenia się) i w określonych ramach czasowoprzestrzennych” (Nocoń 2009, s. 21). Badaczka zwraca także uwagę, że „głównym zadaniem tego dyskursu jest przeformowanie wiedzy z zakresu określonej dyscypliny naukowej w taki sposób, aby stała się ona przystępna dla odbiorcy mniej uczonego” (Nocoń 2009, s. 21).

rakterze naukowym, „ale także takich, które pośredniczą w opisie świata i w ten sposób czynią tekst przystępniejszym” (Kojas 1975, s. 73). Terminologia, nie tylko w zakresie językoznawstwa, to element trudny w kształtowaniu kompetencji, zwłaszcza leksykalnej. Jednak o ile w obrębie innych dziedzin „ucieczka” przed terminologią jest stosunkowo łatwa, o tyle w przypadku poznawania systemu gramatycznego sytuacja jest bardziej złożona.

3. CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU BADAWCZEGO

Materiał badawczy stanowiły wybrane podręczniki do nauczania języka polskiego jako obcego wydane po roku 2000 (wykaz znajduje się na końcu artykułu). Przyjęcie takiej cezurę czasowej łączy się z wprowadzeniem w roku 2004 egzaminów certyfikatowych z języka polskiego jako obcego, do których przygotowania rozpoczęły się znacznie wcześniej. Założono, że autorzy podręczników, które ukazały się po roku 2000, powinni stosować podstawy *Europejskiego systemu opisu kształcenia językowego* (2003), a tym samym wytyczne certyfikacji zawarte w *Standardach wymagań egzaminacyjnych* (2003). Początek XXI wieku to także wzrost popularności podejścia komunikacyjnego w nauczaniu języka polskiego jako obcego i tworzenie podręczników z jego zastosowaniem.

Podejście komunikacyjne, choć w metodyce nauczania języków obcych obecne od lat siedemdziesiątych, w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego gości znacznie krócej (pierwszy podręcznik ukazał się w 1984 roku²). Główne założenie tego sposobu nauczania łączy się z „opaniem przez uczącego się umiejętności efektywnego porozumiewania się (posługiwania się językiem) w sposób adekwatny do sytuacji (odpowiedni do statusu rozmówców, celu, intencji, warunków komunikacji itp.). Nie da się takiej umiejętności osiągnąć, jeśli nauka języka ukierunkowana jest na znajomość systemu gramatycznego języka lub jakiegoś wycinka leksyki” (Seretny 2006, s. 148–149). To założenie jest niezmiernie istotne przy analizie metajęzyka, który ze swej natury łączy się z gramatyką. Tymczasem w podejściu komunikacyjnym język „nie jest przedmiotem nauczania, ale narzędziem komunikacji” (Seretny 2006, s. 149). W związku z tym w podręcznikach do nauczania reprezentujących podejście komunikacyjne metajęzyk (w znaczeniu opisu języka) nie powinien się pojawić. Czy jednak można mówić o języku bez mówienia o nim samym? W dalszej części wywodu postaram się zarówno zweryfikować postawioną hipotezę, jak i odpowiedzieć na postawione pytanie.

² Mowa o podręczniku Waldemara Martyniuka *Mów do mnie jeszcze...* wydanym przez Uniwersytet Jagielloński w 1984 roku.

4. METAJĘZYK W PODRĘCZNIKACH DO NAUCZANIA

Pierwsza seria podręczników, którą poddano analizie, to *Polski krok po kroku*³. W pierwszej części, adresowanej do poziomu A1/A2, z wyrażen metajęzykowych odnajdujemy nazwy części mowy, przypadków, a także czasów. Pojawiają się również określenia związane ze stopniowaniem przymiotników i przysłówków (nazwy stopni: równy, wyższy, najwyższy oraz sposobów stopniowania: regularne, nieregularne, opisowe) oraz nazwy liczb i rodzajów. Wykaz prawie wszystkich elementów z poziomu metatekstu znajduje się na końcu książki (s. 179) i uzupełniony jest ich ekwiwalentami w języku angielskim i niemieckim. Podana jest również wersja łacińskojęzyczna⁴. W części drugiej (poziom A2/B1) zaprezentowany zestaw wyrażen metajęzykowych wzbogacony zostaje o takie określenia jak: rzeczownik nieżywy, odczasownikowy, tryb rozkazujący, warunkowy. Co ciekawe, wykaz znajdujący się na końcu podręcznika (s. 159) nie uwzględnia tego rozszerzenia leksykalnego i powiela zestawienie z części pierwszej. Należy także odnotować jednorazową, lecz rozbudowaną wypowiedź metajęzykową:

W niektórych sytuacjach typowych dla aspektu dokonanego pojawia się aspekt niedokonany, zwłaszcza w czasownikach związanych z mówieniem, referowaniem itd. (s. 118)

Interesująco prezentuje się na tym tle materiał uzupełniający, a mianowicie *Tablice gramatyczne*. Jest to zbiór trzydziestu czterech tablic prezentujących podstawowe zagadnienia gramatyczne. Każda z tablic jest dwustronna – na rewersie znajduje się kolorowa tabela zawierająca zbiór końcówek fleksyjnych charakterystycznych dla omawianego zagadnienia oraz przykłady. Poza nazwą samego zagadnienia gramatycznego, którego dotyczy tablica, wyrażania metajęzykowe nie występują. Jednak na awersie pojawia się szczegółowy opis zagadnienia gramatycznego, a to powoduje konieczność użycia metajęzyka w szerszym zakresie. I choć autorki starały się maksymalnie uprościć sposób prezentacji struktur gramatycznych, to jednak opisy pokazują, że nie da się uniknąć metajęzyka, o czym świadczą poniższe przykłady:

W bierniku liczby pojedynczej istotne jest rozróżnienie rzeczowników rodzaju męskiego na dwie kategorie: rzeczowniki żywotne, to znaczy ludzi i zwierzęta oraz nieżywotne, czyli przedmioty, rośliny, zjawiska, nazwy czynności i pojęcia abstrakcyjne (tablica 9).

³ Na serię *Polski krok po kroku* składają się: podręcznik *Polski krok po kroku 1* autorstwa Iwony Stempek, Anny Stelmach, Sylwii Dawidek i Anety Szymkiewicz; ćwiczenia *Polski krok po kroku 1* autorstwa Iwony Stempek i Małgorzaty Grudziń; *Polski krok po kroku. Gry i zabawy językowe 1* autorstwa Iwony Stempek; *Polski krok po kroku 1. Podręcznik nauczyciela* autorstwa Joanny Stanek i Iwony Stempek, podręcznik *Polski krok po kroku 2* autorstwa Iwony Stempek i Anny Stelmach, ćwiczenia *Polski krok po kroku 2* autorstwa Iwony Stempek i Anny Stelmach, *Polski krok po kroku. Tablice gramatyczne* autorstwa Iwony Stempek i Anny Stelmach oraz podręcznik *Polski krok po kroku – junior 1* autorstwa Iwony Stempek, Pauliny Kuc i Małgorzaty Grudziń.

⁴ W większości poleceń do zadań, w których występuje metajęzyk, podane są przykłady, co niweluje trudność związaną z niezrozumiałą terminologią.

Bazą dla form trybu rozkazującego jest temat czasu teraźniejszego. Dla czasowników z I i II koniugacji (-ę, -esz; -ę, -isz/-ysz) temat znajdujemy po odcięciu końcówki 2. osoby liczby pojedynczej. Natomiast dla czasowników III koniugacji (-m, -sz) po odcięciu końcówki 3. osoby liczby mnogiej. Formy trybu rozkazującego tworzymy dla wszystkich osób z wyjątkiem pierwszej osoby liczby pojedynczej (tablica 28).

W podręczniku należącym do tej serii, adresowanym do młodzieży, *Polski krok po kroku – junior 1* obecność metajęzyka ograniczono do nazw przypadków oraz koniugacji, pojawiają się również określenia *synonim* i *antonim*. Syntetycznie przedstawiona gramatyka sprowadza się do tabelarycznego zaprezentowania koniugacji czasownika na końcowych stronach książki (s. 142–143) (bez zbędnego – moim zdaniem – metatekstu).

Kolejna seria to *Hurra!!! Po polsku*⁵. W części pierwszej, przeznaczonej dla poziomu A1, podobnie jak w przypadku *Polski krok po kroku*, pojawiają się nazwy przypadków, części mowy, nazwy rodzajów, koniugacji. Warto zwrócić uwagę na polecenia z wykorzystaniem metajęzyka, np.: *Proszę przeczytać przykłady z tabeli. Z jakim przypadkiem łączą się przyimki w tabeli? Czy jest to dopełniacz, biernik, narzędnik czy miejscownik?* (s. 114); *Proszę uzupełnić tabelę, zmieniając wyróżnione przymiotniki na przysłówki, a następnie układając własne zdania z ich użyciem. Proszę odczytać te zdania na forum grupy* (s. 124). Choć użyto w nich elementów metajęzykowych, które powinny być znane uczącym się z wcześniejszych lekcji, to jednak nagromadzenie terminologii oraz skomplikowanych konstrukcji gramatycznych powoduje, że polecenie jest niejasne, a zatem nie spełnia swojej funkcji. Co więcej, może spowodować zniechęcenie ze strony ucznia i brak próby rozwiązania zadania (mimo wystarczających kompetencji językowych).

Za ciekawe rozwiązanie zaproponowane w omawianym podręczniku należy uznać ćwiczenia dotyczące wyrażen metajęzykowych (np. s. 23, s. 60). Polegają one na połączeniu terminów gramatycznych z przykładami je ilustrującymi (np. przymiotnik rodzaj męski – angielski, niemiecki). Takie zadanie pomaga ośwoić terminologię nie przez skomplikowane definicje, ale praktyczne odniesienie

⁵ Na serię *Hurra!!! Po polsku* składają się: podręcznik studenta *Hurra!!! Po polsku 1* autorstwa Małgorzaty Małolepszej i Anety Szymkiewicz, zeszyt ćwiczeń *Hurra!!! Po polsku 1* autorstwa Małgorzaty Małolepszej i Anety Szymkiewicz, podręcznik nauczyciela *Hurra!!! Po polsku 1* autorstwa Małgorzaty Małolepszej i Anety Szymkiewicz, podręcznik studenta *Hurra!!! Po polsku 2* autorstwa Agnieszki Burkat i Agnieszki Jasińskiej, zeszyt ćwiczeń *Hurra!!! Po polsku 2* autorstwa Agnieszki Burkat i Agnieszki Jasińskiej, podręcznik nauczyciela *Hurra!!! Po polsku 2* autorstwa Agnieszki Burkat i Agnieszki Jasińskiej, podręcznik *Hurra!!! Po polsku 3* autorstwa Agnieszki Burkat, Agnieszki Jasińskiej, Małgorzaty Małolepszej oraz Anety Szymkiewicz, zeszyt ćwiczeń *Hurra!!! Po polsku 3* autorstwa Agnieszki Burkat, Agnieszki Jasińskiej, Małgorzaty Małolepszej oraz Anety Szymkiewicz, podręcznik nauczyciela *Hurra!!! Po polsku 3* autorstwa Agnieszki Burkat, Agnieszki Jasińskiej, Małgorzaty Małolepszej oraz Anety Szymkiewicz, *Odkrywamy język polski. Gramatyka dla uczących (się) języka polskiego jako obcego* autorstwa Liliany Madelskiej i Małgorzaty Warchoł-Schlottmann.

językowe. Otwarte pozostaje jednak cały czas pytanie dotyczące konieczności wprowadzania wyrażen metajęzykowych.

W części drugiej podręcznika, adresowanej do uczących się na poziomie A2, występują analogiczne wyrażenia metajęzykowe. Dodatkowo kilkakrotnie pojawiają się schematy prezentujące wybrane konstrukcje gramatyczne z użyciem terminologii, np.: *czasownik modalny w czasie przyszłym: czasownik być w czasie przyszłym + 3 osoba l. p. lub l. mn./ czasownika w czasie przeszłym* (s. 30); *czas przyszły aspekt niedokonany: czasownik być w czasie przyszłym + bezokolicznik czasownika niedokonanego* (s. 32). Ponownie wątpliwości budzą niektóre polecenia formułowane z wykorzystaniem metajęzyka, np. *Proszę poszukać w tekście „Na wsi zdrowiej!” (ćwiczenie 2a) przysłówków w stopniu wyższym, które występują z wyrazem coraz. Proszę wyjaśnić funkcję tego wyrazu* (s. 58). Metajęzyk dominuje również w odniesieniu do wypowiedzeń złożonych. Każdorazowo nazywane są ich typy: *zdania współrzędnie złożone łączne, przeciwstawne, rozłączne, wynikowe, włączne, zdania podrzędnie złożone okolicznikowe czasu, okolicznikowe miejsca* (s. 140), *zdania podrzędnie złożone podmiotowe, dopełnieniowe* (s. 157), *zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe przyczyny* (s. 165). Terminy te uznać należy za wysoce specjalistyczne. Większość z nich poznaje się dopiero podczas studiów filologicznych, a tym samym nieznanie są rodzimym użytkownikom języka. Co więcej, znajomość tych elementów metajęzykowych nie pomaga w mojej opinii w zrozumieniu samej struktury gramatycznej, a jedynie niepotrzebnie obciąża uczących się.

Część trzecia serii *Hurra po polsku* zawiera stosunkowo niewiele elementów metajęzykowych, co można uznać za pewien paradoks, kiedy uwzględni się fakt, że uczący się znajdują się na wyższym poziomie zaawansowania językowego (podręcznik proponowany jest dla poziomu B1). Także polecenia są proste, przejrzyste, bez użycia terminologii, np. *Proszę uzupełnić odmianę słowa „urząd”* (s. 69). Część trzecia zawiera zatem najmniej wyrażen metatekstowych.

Dwie zaprezentowane powyżej serie kierowane są do szerokiego grona słuchaczy. Kolejny podręcznik ma ograniczony krąg adresatów – mowa bowiem o książce *Polski bez tajemnic. Język polski dla studentów niemieckojęzycznych* autorstwa Ewy Skorupy i Ewy Lipińskiej. Można przyjąć, że w tekście przeznaczonym dla konkretnej grupy językowej łatwiej będzie bądź o rezygnację z terminologii specjalistycznej, bądź o znaczne uproszczenie warstwy metajęzykowej. Tymczasem analizując podręcznik, odnosi się wrażenie, że kwestia metatekstu nie została w nim potraktowana w sposób uproszczony. Dowodzą tego m.in. skomplikowane opisy zagadnień gramatycznych, jak np.: *Stopień wyższy tworzy się przez dodanie do stopnia równego zakończonego na pojedynczą spółgłoskę przyrostka -szy. Często pojawiają się też alternacje spółgłoskowe i samogłoskowe. Przyrostki -ki, -oki, -eki są eliminowane* (s. 73, cz. I); *Tryb przypuszczający oznacza czynność hipotetyczną, która może się wydarzyć. Występuje w zdaniach warunkowych,*

oznaczając czynność możliwą lub nierealną. Służy również do wyrażenia prośby, życzenia, rozkazu (s. 20, cz. II). W podręczniku kierowanym do określonej grupy językowej można było pokusić się albo o analogię językową, albo o podanie informacji w języku obcym, albo o znaczne uproszczenie, tym bardziej, że tabele, którym owe opisy towarzyszą, są bardzo przejrzyste.

Odmienne na tym tle prezentuje się podręcznik *Witaj!*. Cała obudowa gramatyczna zaprezentowana jest w języku niemieckim i to w obrębie tego języka pojawiają się wyrażenia metajęzykowe (np. *Aussprachetraining, die Reihenfolge die Sätze*). Są one licznie reprezentowane, jednak ich obecność nie nastęcza ucącym się aż tak dużych problemów⁶. Trzeba też wspomnieć, że nie są to elaboraty dotyczące poszczególnych zagadnień, lecz krótkie, skondensowane objaśnienia.

5. PODSUMOWANIE

Jak pokazały powyższe analizy, metajęzyk jest obecny w podręcznikach od samego początku nauczania języka polskiego jako obcego. Paradoksalnie, im wyższy poziom, tym mniejszy udział metajęzyka⁷. Analiza stylowej językowego aspektu gatunku, jakim jest podręcznik, pokazała, że wielokrotnie terminologia gramatyczna jest nadużywana albo stosowana w zbyt dużym zakresie. Sprawne posługiwanie się językiem nie wymaga bowiem od słuchaczy wykazania się znajomością (i umiejętnością użycia) metajęzyka. Mimo obecności metajęzyka analizowane pomoce dydaktyczne w znakomitej większości pokazały tendencję do coraz częstszego ograniczania jego użycia. Świadczy o tym chociażby obecność tabel i schematów zamiast rozbudowanych opisów zjawisk gramatycznych⁸. Takie dominowały w dawnych podręcznikach, zwłaszcza tych, które reprezentowały metodę gramatyczno-tłumaczeniową⁹.

⁶ Wniosek na podstawie obserwacji własnych – autorka niniejszego artykułu obserwowała i oceniała wielokrotnie lekcje prowadzone z wykorzystaniem tego podręcznika na Uniwersytecie Justusa Liebiga w Giessen.

⁷ Wniosek na podstawie analizy serii *Hurra!!! Po polsku*. Spośród podręczników dla poziomu A1, A2 i B1 najmniej wyrażen metatekstowych zawierał podręcznik dla poziomu B1.

⁸ Można tu wskazać na rozbudowany opis metatekstowy w podręcznikach do gramatyki języka polskiego dla cudzoziemców Barbary Bartnickiej i Haliny Satkiewicz (1990) oraz Zofii Kalety (1995) w opozycji do *Tablic gramatycznych* Stempka i Stelmacha (2009). W podręczniku Bartnickiej i Satkiewicz odnaleźć można m.in. takie opisy: „Wyraz *proszę* w tych połączeniach traci charakter formy osobowej czasownika *prosić* i pełni funkcję partykuły trybotwórczej” (Bartnicka, Satkiewicz 1990, s. 163).

⁹ Do takich należy podręcznik Barbary Bartnickiej, Wojciecha Jekiela, Mariana Jurkowskiego, Danuty Wasilewskiej i Krzysztofa Wrocławskiego, *Uczymy się polskiego* wydany po raz pierwszy w 1984 roku, wielokrotnie wznawiany w różnojęzycznych edycjach.

Nie da się wykluczyć zupełnie metajęzyka. Istnieją takie pojęcia, jak np. nazwy czasów, w przypadku których trudno byłoby zrezygnować z fachowego nazewnictwa. Trzeba jednak zachować umiar, pamiętając, że – zwłaszcza w podejściu komunikacyjnym¹⁰ – „w istocie nie chodzi o naukę samego języka jako systemu, ale o naukę umiejętności uzyskiwania i przekazywania informacji” (Komorowska 2005, s. 27).

BIBLIOGRAFIA

- Austin J., 1993, *Jak działać słowami*, w: J. Austin, *Mówienie i poznawanie*, Warszawa, s. 550–729.
- Bojar B., 1991, *Metainformacja w języku naturalnym*, w: M. Grochowski, D. Weiss (red.), *Words are physicians for an ailing mind*, München 1991, 93–99.
- Duszek A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Europejski system opisu kształcenia językowego: *uczenie się, nauczanie, ocenianie*, 2003, Warszawa.
- Greniewski H., 1963, *Cybernetyka niematematyczna*, Warszawa.
- Grochowski M., 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń.
- Kojs W., 1975, *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*, Warszawa.
- Komorowska H., 2005, *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa.
- Lyons J., 1984, *Semantyka*, t. 1, Warszawa.
- Nocoń J., 2009, *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*, Opole.
- Seretny A., 2006, *Metody nauczania języków obcych a nauczanie języka polskiego – zarys*, w: E. Lipińska, A. Seretny (red.), *Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego*, Kraków, s. 131–154.
- Skudrzykowska A., Urban K., 2000, *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, Kraków–Warszawa.
- Standardy wymagań egzaminacyjnych*, 2003, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1971, *Metatekst w tekście*, w: M.R. Mayenowa (red.), *O spójności tekstu*, Wrocław, s. 105–121.
- Wiśniewski A., 2014, *Kilka uwag na temat obiektów odniesienia wyrażenia metajęzyk*, „Prace Językoznawcze Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie”, z. XVI/3, s. 73–83.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wyrwas K., Sujkowska-Sobisz K., 2005, *Mały słownik terminów teorii tekstu*, Katowice–Warszawa–Kraków.
- Ziemiński Z., 1998, *Logika praktyczna*, Warszawa.

Wykaz podręczników

- Bartnicka B., Jekiel W., Jurkowski M., Wasilewska D., Wrocławski K., 1984, *Uczymy się polskiego. Podręcznik języka polskiego dla cudzoziemców*, Warszawa.
- Bartnicka B., Satkiewicz H., 1990, *Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców*, Warszawa.
- Burkat A., Jasińska A., 2010, *Hurra po polsku 2*, Kraków.
- Burkat A., Jasińska A., Małolepsza M., Szymkiewicz A., 2009, *Hurra po polsku 3*, Kraków.
- Kaleta Z., 1995, *Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców*, Kraków.

¹⁰ Autorka zdaje sobie sprawę, że podejście komunikacyjne nie jest jedyną metodą nauczania języka polskiego jako obcego, jednak obecnie jest ono najczęściej stosowane, czego dowodzą m.in. wstępy do licznych podręczników (por. m.in. serie *Hurra!!! Po polsku*, *Polski krok po kroku*).

- Malota D., 2005, *Witam! Der Polnischkurs*, Ismaning.
- Małolepsza M., Szymkiewicz A., 2010, *Hurra po polsku 1*, Kraków.
- Skorupa E., Lipińska E., 2010, *Polski bez tajemnic. Język polski dla studentów niemieckojęzycznych*, cz. I i II, Kraków.
- Stempek I., Kuc P., Grudzień M., 2015, *Polski krok po kroku junior 1*, Kraków.
- Stempek I., Stelmach A., 2009, *Tablice gramatyczne*, Kraków.
- Stempek I., Stelmach A., 2013, *Polski krok po kroku 2*, Kraków.
- Stempek I., Stelmach A., Dawidek S., Szymkiewicz A., 2013, *Polski krok po kroku 1*, Kraków.

Beata Grochala

METALANGUAGE IN SELECTED POLISH AS A FOREIGN LANGUAGE TEXTBOOKS

Keywords: metalanguage, Polish as a foreign language textbook, grammar terminology

Summary. The author summarizes the definitions of metalanguage and metatext. She understands them as describing language with the language itself. She proceeds to discuss the metalanguage in selected textbooks. She applies the genological perspective and treats the textbook as a type of text, analyzing its stylistic and cognitive elements.